

hebben. Zij helpen om de spanningen die voortvloeien uit 'de menselijke conditie', onderdeel van de natuur en de cultuur en tegelijkertijd daar tegenover geplaatst, op te vangen. Droogers aanvaardt dit en maakt het tot een onderdeel van zijn methodologie. In het opstel *The Third bank of the river* met als ondertitel *Play, methodological ludism, and the definition of religion* wordt dit alles nog eens op een rij gezet. Bij een andere gelegenheid, enige jaren geleden heb ik hem eens geschreven dat hij er goed in slaagt om zijn ideeën te verhullen. Dat had volgens mij te maken met zijn schrijfstijl en vooral ook met zijn bescheidenheid. Het maakt dat je zijn opstellen precies moet lezen om zijn gedachtegang te volgen en het oorspronkelijke van zijn denken in de vingers te krijgen. Dat is met sommige opstellen in *Playful religion* ook het geval. Ook in die zin is de afscheidsbundel meer dan een ritueel artefact.

Durk Hak (als docent verbonden aan de Stichting Pedagogische Opleidingen en de Seniorenacademie, beide te Groningen)

Krabbendam, H.: *Vrijheid in het verschiet. Nederlandse emigratie naar Amerika 1840-1940*, Verloren: Hilversum 2006, pp 352, ISBN 90-6550-947. € 29,00.

In dit boek wordt de migratie van Nederlanders in de periode 1840-1940 naar de Verenigde Staten van Amerika beschreven. Centraal staat de vraag hoe een relatief kleine groep Nederlandse immigranten er in slaagde om in het middenwesten van Amerika zo lang een eigen identiteit te behouden. Religie heeft hierbij een belangrijke rol gespeeld, maar is niet de enige verklarende factor. Aan de hand van tien thema's wordt in eveneens tien hoofdstukken – in min of meer chronologische volgorde – de totstandkoming en instandhouding van de Nederlands-Amerikaanse subcultuur geschetst. In twee bijlagen worden bovendien resp. cijfers van de Nederlandse emigranten naar Amerika van 1840-1940 gegeven en een korte historiografie.

De auteur heeft geen uitputtend overzicht willen geven van alle plaatselijke nederzettingen en gemeenschappen. Dergelijke werken bestaan al, maar hij wil de patronen blootleggen die de continuïteit van de gemeenschappen hebben gewaarborgd. Voor een belangrijk deel baseert hij zich op Zeeuwse bronnen, niet alleen vanwege de locatie van het Roosevelt instituut (Middelburg), waaraan de schrijver is verbonden, maar ook omdat Zeeland een groot aandeel had in de immigratie naar Amerika. Mijn bespreking valt uiteen in twee delen; eerst geef ik een korte samenvatting van de inhoud, daarna volgt enig commentaar.

De eerste drie hoofdstukken zijn gewijd aan de voorgeschiedenis, het vertrek en de opbouw van de immigrantengemeenschappen. De belangrijkste reden voor migratie waren de geringe economische vooruitzichten in Nederland in de eerste helft van de 19de eeuw. Toch was de migratie vanuit Nederland in verhouding tot andere landen van West-Europa niet omvangrijk. Een aanzienlijk deel van de migratiestroom die na 1840 op

gang kwam, werd gevormd door de Afgescheidenen. Hun sociaal-economische positie week niet af van die van andere landverhuizers, maar de botsingen met de overheid en de geringe maatschappelijke acceptatie maakten de geesten rijp voor vertrek. Voorts hadden zij in de dominees Scholte en Van Raalte bekwame leiders. Er was door hen al contact gezocht met leden van de Reformed (Protestant Dutch) Church of America (RCA), die informatie, geldelijke steun en raad verschaften, ook met betrekking tot de vestigingsplaats van de groep van Van Raalte. Deze groep koos Michigan, de groep rond Scholte Iowa. Ook waren er al vrij vroeg nederzettingen (rooms-katholieke) in Wisconsin. De eerste nederzettingen vormden de springplank voor nieuwe vestigingen, verder westwaarts, maar ook naar steden als Grand Rapids, Kalamazoo, Chicago, Paterson (NJ). Deze uitwaaiering leverde nieuwe immigranten een steeds groter wordende scala aan vestigingsmogelijkheden.

In de drie volgende hoofdstukken worden de bouwstenen beschreven voor de interne samenhang van de immigrantengemeenschappen en uiteraard wordt dan aan de functie van de kerken ruime aandacht geschonken. De groep te Iowa bleef aanvankelijk zelfstandig, die rond Van Raalte sloot zich aan bij Reformed Church of America. Er ontstonden conflicten die resulteerden in een breuk. Naast de RCA werd de Christian Reformed Church gesticht. Hoewel beide denominaties in theologisch opzicht niet sterk verschilden, was hun relatie gedurende lange tijd zeer stroef en werd gekenmerkt door concurrentie. De kerken zijn de voornaamste vormgevers geweest van de Nederlands-Amerikaanse subcultuur en hebben tevens vorm en lengte van het traject van assimilatie bepaald. Een andere vormgevende factor waren de gezinnen; Nederlanders migreerden veel in gezinsverband en kenden stabiele gezinnen. Voorzichtig werd de meer democratische Amerikaanse gezinscultuur overgenomen. Het werk verbond de migranten met de wereld om hen heen en bood de mogelijkheid om vooruit te komen. De beste kansen waren aanvankelijk in de landbouw, maar ook in de industrie kon een redelijk loon worden verdiend. De tweede generatie wist door onderwijs ook banen in de dienstverleningssector te verwerven.

In de hoofdstukken 7, 8 en 9 worden de communicatie tussen de immigranten, de communicatie met Nederland en de (politieke) relaties met het hen omringende Amerika behandeld. Gehechtheid aan het gebruik van het Nederlands onderling, op school en in de kerk was er wel, maar toch namen de migranten een praktisch standpunt in: taal werd vooral gezien als communicatiemiddel en de identiteit lag eerder bij de geloofsinhoud dan bij de taal. De migranten poogden wel op de hoogte te blijven van wat er in het moederland gebeurde, met name via briefverkeer en couranten (streekbladen). Onderling werd het contact tussen de immigranten-gemeenschappen vooral onderhouden via periodieken die door immigranten zelf werden uitgebracht. De Nederlandse Amerikanen hielden zich niet afzijdig van hun nieuwe land, met name op het lokale politiek-bestuurlijke vlak toonden zij betrokkenheid.

De achtergrond van de migranten, hun ervaringen in de nieuwe gemeenschappen en de relatie met de Amerikaanse omgeving hebben geleid tot de Nederlands-Amerikaanse identiteit. In hoofdstuk 10 wordt samenvattend beschreven hoe die gestalte kreeg en in het

laatste hoofdstuk worden de verklarende factoren nog eens kort besproken en in wijder perspectief geplaatst.

Vrijheid in het verschiet is een helder en boeiend geschreven overzicht van de geschiedenis van Nederlandse immigranten en de vorming van hun subcultuur. Ook de opbouw van het boek is doorzichtig en het betoog wordt steeds aan de hand van de centrale vraag en deelvragen gevoerd. Voeg daarbij dat de schrijver het betoog weet te verlevendigen met sprekende citaten uit de bronnen of persoonlijke ervaringen van de immigranten, dan moet de conclusie wel zijn dat het hier om een uitstekende publicatie gaat. Ik heb eigenlijk maar een kritiekpunt. Ik had graag gezien dat de historiografie wat meer van de status questionis (stand van het debat) op de verschillende besproken terreinen had gegeven. Nu is het niet gemakkelijk om na te gaan welke vernieuwende inzichten de schrijver zelf aanbrengt en wat al uit de literatuur bekend was.

Lammert G. Jansma (Veenwouden)

Marten van der Meulen, *Vroom in de Vinex. Kerk en civil society in Leidsche Rijn*. Shaker Publishing, Maastricht, 2006. 202 pp. ISBN 978-90-423-0287-7. € 36,00.

Ik ondervind dagelijks aan den lijve, zelf wonend in een Vinexlocatie, hoe het is in een geheel nieuwe kleine stad te wonen, met mensen van heel verschillende geografische komaf. Hoe dat in de loop der jaren gestalte krijgt is boeiend materiaal voor sociologen. Eerst is iedereen bezig met letterlijk landen: waar doe ik mijn boodschappen, waar gaan de kinderen naar school of crèche, en hoe kom ik 's ochtends het snelst de wijk uit naar mijn werk? Een wijk in aanbouw in alle opzichten, de ooievaars in de voortuinen zijn niet te tellen. Als er eindelijk na enkele jaren ook echte vogels in de jonge bomen komen, zijn de eerste bewoners eindelijk toe aan de minder basale vragen als: hoe geef ik mijn leven zin op de plek waar ik nu ben? Waartoe ben ik (nog meer) op aarde?

Ik heb dan ook met dubbele interesse het mooie onderzoek van Marten van der Meulen gelezen. Hij schetst de ontwikkeling die hij ziet in Leidsche Rijn: 'aandacht voor milieu en duurzaamheid, frivole maar modern-strakke architectuur en zoveel mogelijk woning plus tuintje per vierkante meter', die zonder moeite ook op iedere andere Vinex-locatie past. Een kerk is moeilijk te vinden, het kerkgebouw is een verbouwde boerderij. Van der Meulen richt zich vooral op de plaats van kerken in de civil society. Hij doet dit middels een etnografisch onderzoek naar de lokale civil society van Leidsche Rijn en de rol die kerken hierin spelen.

Allereerst komt er een theoretisch hoofdstuk over de lastige problematiek van de civil society. Hierin wordt het debat geschetst aan de hand van een zelf ontwikkelde matrix van vier uitgangspunten, waarbinnen gerenommeerde theoretici van Habermas, Taylor en De Tocqueville tot Putnam, Van Harskamp en Paul Dekker hun plek krijgen. Hij beëindigt deze exercitie met de eigen positie die hij hierin kiest: sociaal kapitaal, hoewel hij de andere